

DURKHEIM I PRAGMATIZAM

Vjeran Katunarić

Filozofski fakultet, Zagreb

Nedavno je objavljeno prvo englesko izdanje knjige koja sadrži seriju predavanja Emila Durkheima o filozofiji pragmatizma¹. Prijevod je napravljen prema prvom francuskom izdanju iz 1955. godine za koji je predgovor napisao A. Cuvillier². Predgovor engleskom izdanju napisao je J. B. Allcock.

O pragmatizmu kao polazištu nekih teorijskih orijentacija u sociologiji napisano je relativno malo³, iako je on utjecao na niz starijih i novijih autora poput Meada, Thomasa, Znanieckog, Millsa, Gouldnera, Bergera i drugih. Osim toga, strujanja u metodologiji poput »etnometodologije«, »kvalitativne analize«, »akcijskih istraživanja« i slična, imaju svoj filozofijski korijen u pragmatizmu. Iz toga proizlaze, međutim, konzekvence koje su već proučene a često se zanemaruju zbog pomodarskih shvaćanja metode.

Durkheimovo bavljenje pragmatizmom pripada kraju razdoblja prvih susreta francuske publike s filozofijom pragmatizma. Krajem prošlog i početkom ovog stoljeća bila su prevedena najznačajnija djela Williama Jamesa. Ovaj je, pored Bergsona koji se sam zauzimao za promociju Jamesovih ideja, postao jedan od najutjecajnijih filozofa tog vremena (tada su drugi originalni pragmatisti kao Peirce, Dewey i Schiller bili u sjeni)⁴.

Utjecaj dvaju Jamesovih djela »A Pluralistic Universe« i »The Varieties of Religious Experience« bio je osobito velik, širio se i izvan filozofskih krugova pa tako nije više mogao zaobići Durkheimov interes, pogotovo stoga što je Durkheim dobro poznao filozofiju i rado objašnjavao filozofske aspekte svog sociološkog shvaćanja⁵. Na Sorboni je u akademskoj godini 1913/14. održao ciklus predavanja o pragmatizmu dočim je knjiga nastala iz bilježaka njegovih studenata.

Durkheim je opširno izložio osnovna shvaćanja pragmatizma od ontoloških do onih koji spadaju u filozofiju morala i religije. Zanimljivo je da je malo govorio o odnosu svojih teorijskih shvaćanja (u sociologiji) i pragmatizma, s obzirom da se oni očito najviše ukrštavaju na područjima morala i religije. Nešto je više vremena posvetio svojim općim kritičkim gledanjima na pragmatizam, dakle kao filozof, no iz toga se može vidjeti kakve veze imaju ta gledanja s njegovim specifično sociološkim shvaćanjima.

1) E. Durkheim, *Pragmatism and Sociology*, Cambridge University Press, 1983

2) E. Durkheim, *Pragmatisme et sociologie*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1955

3) Autori koji su skrenuli pažnju na utjecaj pragmatizma na sociologiju su: D. Martindale, *The Nature and Types of Sociological Theory*, Routledge and Kegan Paul, London, 1961; L. Coser, *Masters of Sociological Thought: Ideas in Historical and Social Context*, Harcourt Brace Jovanovich, New York, 1977; C. W. Mills, *Sociology and Pragmatism: The Higher Learning in America*, Oxford University Press, New York, 1966

Kod nas: I. Kuvačić, *Marksizam i funkcionalizam*, Komunist, Beograd, 1970, str. 31—34.

4) Usp. predgovor J. Allcocka, str. XXV—XXX

Već u uvodnom predavanju iznio je tri ključne primjedbe:

»1. Na prvom mjestu, radi se o *općem* značaju. Pragmatizam je u bojem položaju od bilo koje druge doktrine da bi nam ukazao na potrebu reformiranja tradicionalnog racionalizma, odnosno što ovome nedostaje.

2. Zatim, radi se o *nacionalnom* značaju. Naša čitava francuska kultura je u osnovi suštinski racionalistička. Osamnaesto stoljeće je produžetak kartezijanstva. Potpuno negiranje racionalizma dovelo bi tako do opasnosti zbacivanja čitave naše nacionalne kulture. Ako bismo prihvatili oblik iracionalizma što ga predstavlja pragmatizam, čitavo francusko mišljenje bilo bi radikalno izmijenjeno.

3. Najzad, radi se u specifično *filozofijskom* značaju. Ne samo naša kultura, nego čitava filozofijska tradicija i to od samih početaka filozofske spekulacije... inspirirana je racionalizmom. Kada bi važio pragmatizam, morali bismo izokrenuti čitavu tradiciju«⁶.

Posebno oštro predavač je napao Jamesovu koncepciju »pluralizma«. U njoj vidi fragmentaciju jedinstvenih načela i put u kaos. Tu progovara sociologist za kojeg vrijedi i obrnuto da atomizacija svijeta i morala vodi rušenju racionalnosti, mišljenja: »Racionalizam dopušta da je funkcija istine da prevodi realnost. Pragmatizam pokušava pokazati da realnost nije nepromjenljiva ni ista za sve osobe te zaključuje da istina ne može biti kopija realnosti. Ali zašto se kopija ne bi razvijala kao model? Da bi se dokazalo da to nije moguće, mora biti demonstrirano da mišljenje ne može biti kopija, ne samo neke nepromjenljive realnosti nego bilo koje realnosti. Drugim riječima, mora biti dokazano da postoji radikalna raznorodnost između realnosti i mišljenja. Pragmatisti to nisu bili demonstrirali.

Ipak, u zadnjim godinama svog života, James je takvu demonstraciju izvukao iz djela Bergsona. James je vjerovao da je u Bergsonu, koga je smatrao rušiocem intelektualizma, našao svoje najbolje argumente.«⁷

Ni za pragmatizam, koji ima počelo u individualnom djelovanju, niti za idealizam, koji ima počelo u ideji, nema mjesta u sociologiji, ističe Durkheim. Prvi ograničava ljudsko iskustvo na jednu razinu, subjektivnu i psihološku, a drugi prelijeće čitavo iskustvo⁸. Pragmatizam nije sposoban prevladati dvojnost individualnog i kolektivnog iskustva. »Sociologija nas, međutim, podsjeća na to da ono što je društveno uvijek posjeduje više dostojanstva nego ono što je individualno. Može se utvrditi, da će istina, kao um i moralnost, uvijek sadržavati taj karakter jedne više vrijednosti.«⁹

Začuđujuće je koliko se Durkheim pribojavao uvođenja pragmatičkog rezoniranja u sociologiju. Za njega je to moderni neprijatelj broj jedan koji ima dugi rep u prošlosti u mnogim iracionalnim manifestacijama, Tako Durkheim sada rezignirano kaže, kako je Comte naivno vjerovao u pobjedu pozitivnog znanja nad mitološkim; umjesto toga, dogodilo se da je pozitivno znanje pobijedilo samo u spoznaji prirode, dok u društvenoj spoznaji vlada intelektualna anarhija čiji su izvori u nedovršenim postrevolucio-

5) Vidi: E. Durkheim, Pravila sociološke metode, predgovori, Savremena škola, Beograd, 1963.

6) Pragmatism and Sociology, str. 1

7) Isto, str. 27

8) Isto, str. 67

narnim previranjima u Francuskoj. U takvom stanju, Comteov projekat sociologije trebao je izvršiti misiju sličnu onoj koju je izvršila Platonova »dijalektika« u antičkoj kulturi: ujediniti protivrječnosti i partikularizme. Ergo, pragmatizam je nova rušilačka sila, posebno opasna za racionalističku misiju sociologije a time i njemu značajnu civilizatorsku funkciju⁹.

Takvim obračunom s pragmatizmom Durkheim je pokušao potvrditi ono što i Comte svojevremeno, aksiomatski karakter pozitivizma. To znači vladavinu cjeline nad dijelovima, jer je racionalnost istina totaliteta, onog »sui generis« što ga je Durkheim obrazlagao u svojim »Pravilima«. Pragmatizam je sasvim suprotno načelo i da bi to dokazao Durkheim se poslužio jednim odlomkom u kojem je James ovako interpretirao vlastitu poziciju: pragmatizam je »radikalni empirizam« u smislu kontinuiranog kretanja svijesti od jedne do druge iskustvene činjenice i ispitivanja njihovih međusobnih veza. Bez obzira na veličinu takvog iskustva, njega uvijek dijeli jaz prema onom što je nadiskustveno, to u krajnjoj liniji može biti i iskustvo drugih, a formulirano kao opći zakon kretanja, odnosno povezivanja. Sve je dostupno iskustvu, ali je cjelina svih iskustava nešto što ne može biti čvrsto povezano. Upravo to uzrokuje promjenljivost svijeta.

Sada je još shvatljivije u čemu je Durkheim vidio toliku opasnost: sociologija kao nova znanost ima veliku, ali i jedinu, šansu da središnje tokove industrijskog društva ne prepusti idejama iracionalne zajednice a ni marksističkoj teoriji propadanja uslijed ekonomske krize kapitala, već bi teorijom solidarnosti na osnovi razvijene podjele rada spojila egoizam i kolektivizam u skladnu cjelinu.

Kao pisac predgovora prvom francuskom izdanju, Cuvillier je zbog načina odbacivanja empirizma vidio u Durkheimu pravog tvorca sociološkog »hiperempirizma«. Time je otvoreno aludirao na Gurvitchevu koncepciju »hiperempirizma«, koja je tada nastajala, kao na originalnu¹¹. To i predstavlja najbolju poantu Durkheimova ekskursa o pragmatizmu: kako izgraditi most između empirije i teorije u sociologiji?

Osnovna ideja o tome možda i nije više Durkheimova, nego recimo Marxova. Možda je i Gurvitcz suviše zakomplificirao odnos između sociološkog i psihološkog realizma, između grupe i individue. Ali je bez sumnje solidnije interpretirao veličinu problema koji tu postoji. Durkheimovo rješenje bilo je suviše jednostavno i naivno. On je iskustveni pluralizam smatrao individualnim činjenicama koje kolektivna iskustva neutraliziraju na jedinstveni način, što postaje prava osnova sociološkog uniformizma, odnosno društvene znanosti kao takve. Koliko je to malo vidi se, kao što primjećuje Gurvitcz,¹² iz Durkheimve mršave tipologije društva. Što tipologije više razvijamo, to smo više »iznenađeni« konkretnom raznolikošću društvenih sredina i situacija. Tada može uslijediti pragmatička destrukcija čitave tipologije, što se ne jednom javljalo u novije doba u društvenim i povijesnim znanostima.

9) Isto, str. 68

10) Usp. isto, str. 86—92

11) Vidi komentar engleskog izdavača, isto, str. 107—8

12) Z. Gurvič, Savremeni poziv sociologije, V. Masleša, Sarajevo, 1965, str. 227 i dalje.